

АРХЕА

БЮЛЕТЕН

СОБСТВЕНОСТТА ВЪРХУ КУЛТУРНИ ЦЕННОСТИ В БЪЛГАРСКАТА ЗАКОНОДАТЕЛНА ТРАДИЦИЯ ДО 1944 г.

Настоящият анализ бе разработен по повод на следните неистинни думи на г-жа Нина Чилова отправени от трибуната на Народно събрание към народните представители, като основен аргумент в подкрепа на Проекта на Закон за културното наследство:

“Искам да започна най-напред от основния въпрос, който Вие споменахте и който като че ли в медийното пространство създава най-големите спекулации по отношение на закона и съпротивата за неговото приемане.

Господин Ватев, по отношение на нумизматите и на колекциите ключовият въпрос, който стои, е въпросът със собствеността.

Аз искам много ясно да декларирам и да кажа, че българското законодателство от Освобождението и на конституционно ниво, и на законодателно ниво по отношение на археологическо наследство винаги императивно е препятствало възможността друг, освен държавата, да притежава археология. И това трябва да стане много ясно в пленарната зала. Ние сме правова държава.”

Г-жа Чилова недопустимо заблуди народните представители относно основния проблем на проекта си – собствеността върху археологическите ценности. Главният аргумент на вносителите в подкрепа на чл. 140, ал. 2 от ПЗКН и произтичащата от него национализация на всички археологически обекти (движими и недвижими) е неистински !

Понеже същите безпочвени и неверни аргументи продължават да циркулират в медиите и несправедливо настройват общественото мнение против дръзналите да се противопоставят на този противообществен и противоконституционен проект организации, по-долу разглеждаме проблематиката за собствеността върху културните ценности в българската законодателна традиция от Освобождението до 1944 г., като акцентираме на собствеността върху археологическите ценности.

ОБРАЗУВАНЕ НА ТРЕТАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА

След Руско-Турската Освободителна война у нас е наложено Привременно руско управление. Свикано е Събрание на нотабилите (Учредително народно събрание) и започва работата върху Търновската Конституция.

В този процес участват видни възрожденци и изтъкнати народни трибуни. Тези патриоти всячески се стремят да положат основите на една съвременна и демократична държава.

Въпреки, че кипят от възрожденски плам и въздигат в култ защитата на всичко българско, народните представители не налагат никакви конституционни ограничения върху собствеността на културни ценности, включително и върху археологически такива.

В Конституцията на Княжество България не откриваме никакви норми, които да постановяват,

че археологическите обекти (движими и недвижими) са единствено държавна собственост. Нещо повече, конституционният законодател защитава частната собственост и нейната неприкосновеност в специални текстове.

СОБСТВЕНОСТТА ВЪРХУ КУЛТУРНИ ЦЕННОСТИ ПО ВРЕМЕ НА ФОРМИРАНЕТО НА БЪЛГАРСКИЯ ПАТРИМОНИУМ

Само пет години след Освобождението са издадени окръжни наредби, целящи да ограничат рушенето на старините и изнасянето им в чужбина. В тези наредби се акцентира на съставянето на описи на най-важните за България старини и вземането на мерки за опазването им.

През 1888 год. поради ширещата се анархия са приети и обнародвани "Временни правила за научни и книжовни предприятия". С оглед нуждите на новата Българска държава този акт цели да се регламентира събирането на старини (културно-исторически ценности) и тяхното опазване.

Ето извадка на текстовете, касаещи собствеността върху културни ценности:

"Чл.1. Всички **неоткрити материали** в старинни предмети, гдето и да се намерят, те принадлежат на държавата.

Чл. 2. Лицата, които издирват подобни материали с предварително разрешение от правителството, получават 1/3 от стойността на материалите. Същото възнаграждение получават и лицата, които случайно намерят такива паметници или документи.

Чл. 3. Притежателите на земята, гдето са намерени предметите, получават също 1/3 от стойността им.

Забележка. Ако стопанина е направил откритието получава и предвиденото в чл. 2 възнаграждение.

Чл. 4. Оценението на материалите става от комисия, назначена от министерството на Просвещението.

Чл. 5. Ако от намерените старинни предмети има повече еднакви екземпляри, то отстъпката спомената в чл. 3 и 4, може да стане по усмотрението на Министерството, вместо в пари, от самите намерени предмети.

Чл. 6. Притежателите на стари ръкописи, старопечатни книги, костюми, монети, оръдия и подобни, които ги представят в Министерството на Просвещението, получават възнаграждение, което се определя от двучленна комисия, едина член на която се назначава от притежателя, а другия от Министерството на Просвещението.

Забележка. В случай на неспоразумение, оценението става от Министерския съвет.

Чл. 7 Който иска да дири старинни предмети, отправя се за дозволение направо, или чрез местните власти, до Министерството на Просвещението.

Чл. 8 Откритите неподвижни старини, като храмове, крепости и други, гдето и да се намерят се оставят под надзора на местната власт и са притежание на правителството.

Чл.9 Забранено е всяко разкопаване за издирване на старини без предварително разрешение от Министерството на Просвещението. Откритите старини без разрешение се усвояват от правителството.

Чл.10 Стопанина на местото, в което става разкопаване, без негово съгласие, получава обезщетение за загубите, които е претърпял.

.....

Чл.18 Изнисиането на старинни предмети из Държавата не може да стане без разрешение от Министерството на Просвещението, съгласно чл.8 от "закона за митниците", което издава разрешение за изнасяние, след като се представи предварително списъка им в Министерството.

Забележка. Правителството може да купи, ако пожелае, по един екземпляр от представените старини за държавния музей, според чл. 6 от настоящия правилник.

Чл.19 Старини, които се изнасят скришом из държавата, щом се открият, усвояват се от правителството без никакво възнаграждение."

По-нататък следват подробно изброени възнагражденията за представени на Министерството на Просвещението словесни материали, песни, поговорки, гатанки, предания, разкази, обичаи и др.,

но понеже не засягат пряко темата спираме с цитата до тук.

Вижда се, че държавата не налага никаква форма на национализация на притежаваните до момента от гражданите културни ценности (вкл. археологически). За онези, които ги предадат в Министерството на Просвещението се полага съответно възнаграждение по чл.6.

Търсенето на старини (вкл. археологически ценности) е регламентирано и за извършването му са необходими предварително разрешение на Министерството на Просвещението и съгласие на собственика на терена. Когато собственикът на терена не е съгласен се обезщетява съгласно чл. 10.

Новооткритите движими старини са собственост на държавата. Държавата заплаща на откривателите 1/3 от стойността на старините. На притежателите на терените, в които са намерени старини държавата също заплаща 1/3. Когато откривателят на старините е същевременно и собственик на местото получава 2/3 от стойността на старините.

Предвидена е възможност държавата да избира кои от откритите старини да запази за държавни нужди. Останалите може да бъдат използвани за обезщетение в натура на откривателите и собствениците на терени.

Откритите недвижими старини са собственост на държавата. Собственика на терена получава обезщетение съгласно чл. 10.

Вижда се, че държавата не е изключителен собственик и не експроприира всички старини. Старините, които до този момент са били вече открити, си остават собственост на притежателите им. Старините, които в бъдеще ще се открият, стават собственост на държавата, но тя е длъжна да заплати на откривателите и собствениците на терени по 1/3 от стойността им. Също така държавата може да реши да отстъпи откритите старини като натурално обезщетение.

При това положение гражданите не само запазват собствеността си върху притежаваните от тях към момента на влизането в сила на "Временните правила" движими старини, но и имат възможност да придобият нови (вкл. археологически), ако участват в разрешени от Министерството на Просвещението разкопки.

От цитата и анализа става ясно, че Държавата не цели да иземе от гражданския оборот всички движими старини и оставя възможности такива (вкл. и археологически) да бъдат собственост на гражданите, но одържавява всички недвижими старини без оглед на това дали те са археологически или архитектурни.

Само след две години (1890 г.) е приет „Закон за издирване на старини и спомагане на научни и книжовни предприятия“. Режимът, който въвежда този закон по отношение на собствеността, търпи положително за гражданите развитие.

Ето извадка на текстовете, касаещи собствеността върху културни ценности:

"Чл. 1. Всички **неоткрити материали** в старинни предмети, дето и да се намерят те, принадлежат на държавата.

Чл. 2. Лицата, които издирват подобни материали с предварително разрешение от правителството, получават 1/2 от стойността на материалите. Същото възнаграждение получават и лицата, които случайно намерят такива паметници или документи.

Чл. 3. Притежателите на земята, дето са намерени предметите, получават 1/4 от стойността им.

Забележка. Ако стопанина е направил откритието получава и предвиденото в чл. 2 възнаграждение.

Чл. 4. Оценението на материалите става от комисия, назначена от министерството на Просвещението.

Чл. 5. Ако от намерените старинни предмети има повече еднакви екземпляри, то отстъпката спомената в чл. 3 и 4, може да стане по усмотрението на Министерството, вместо в пари, в екземпляри от самите намерени предмети.

Чл. 6. Притежателите на стари ръкописи, старопечатни книги, костюми, монети, оръдия и тем подобни, които ги представят в Министерството на Просвещението, получават възнаграждение, което се определя от двучленна комисия, едина член на която се назначава от притежателя, а другия от Министерството на Просвещението.

Забележка. В случай на непоразумение, оценението става от Министерския съвет.

Чл. 7. Който иска да дири старинни предмети, отправя се за дозволение направо, или чрез местните власти, до Министерството на Просвещението.

Чл. 8. Откритите неподвижни старини, като храмове, крепости и други, гдето и да се намерят се оставят под надзора на местната власт и са притежание на правителството.

Чл.9. Запретено е всяко разкопаване за издирване на старини без предварително разрешение от Министерството на просвещението. Откритите старини без разрешение се усвояват от правителството.

Чл.10. Дозволение за издирване в частна собственост се дава, след като се вземе и предварителното съгласие на стопанина и се опише надлежното място с границите, или се представи топографическа карта на местото.

Чл. 11. Стопанинът на местото, в което стават разкопаванията, без негово съгласие, получава обезщетение за загубите, които е претърпял.

.....

Чл.18. Изнисиането на старинни предмети из Държавата не може да стане без разрешение от Министерството на Просвещението, съгласно с чл.8 от "закона за митниците", което издава разрешение за изнасяние, след като се представи предварително списъкът им в Министерството.

Забележка. Правителството може да купи, ако пожелае, по един екземпляр от представените старини за държавния музей, според чл. 6 от настоящия закон.

Чл.19 Старини, които се изнасят скришом из държавата, щом се открият, усвояват се от правителството без никакво възнаграждение."

По-нататък следват подробно изброени възнагражденията за представени на Министерство на Просвещението словесни материали, песни, поговорки, гатанки, предания, разкази, обичаи и др., но спираме с цитата до тук.

Режимът относно собствеността, който е постановен със "Закона за издирване на старини и спомагане на научни и книжовни предприятия" е идентичен с предшестващия.

Наблюдават се малки разлики във възнагражденията за откривателите които се увеличават от 1/3 на 1/2 от стойността на намерените движими старини. Възнаграждението за собствениците на терените, в които се открият старини е намалено от 1/3 на 1/4, но при положение, че собственикът е и откривател вече получава 3/4 от стойността на старините.

Отново е предвидена възможност държавата да избира кои от откритите старини да запази за държавни нужди. Останалите старини може да бъдат използвани като натурално обезщетение за откривателите и собствениците на терени.

Откритите недвижими старини са собственост на държавата. Собственика на терена получава обезщетение съгласно чл. 10.

От цитата и анализа става ясно, че Държавата не цели да иземе от гражданския оборот всички движими старини и оставя възможности такива (вкл. и археологически) да бъдат собственост на гражданите, но отново одържавява всички недвижими старини без оглед на това дали те са археологически или архитектурни.

Това е напълно разбираемо с оглед на това, че в онези времена се е формирал Патримониума на новата Българска държава.

Въпреки това държавата не е счела за необходимо да извърши национализация на всички вече открити културни ценности (вкл. и археологически), нито да забрани притежаването на такива от гражданите.

Напротив, държавата си е оставила правото да избира кои движими старини да остави за държавните сбирки и кои да отстъпи като обезщетение на правоимащите (откривателите и собствениците на терени).

При всички случаи на одържавяване на ценности (движими и недвижими) държавата дължи обезщетение на собствениците.

При износ на старини държавата има право да откупи по един екземпляр от вид за своите сбирки.

Не можем да не отчетем далновидността на нашите първи законодатели. Въпреки, че са били

поставени при възможно най-неблагоприятни обстоятелства, те са намерили механизъм да балансират частния и обществения интерес.

След укрепването на новата Българска държава следва Съединението на Княжество България и Източна Румелия. По-късно идва и обявяването на Независимостта.

СОБСТВЕНОСТТА ВЪРХУ КУЛТУРНИ ЦЕННОСТИ ОТ 1911 до 1944 г.

През 1911 г. са направени промени в Търновската Конституция. Те касаят обявяването на Княжество България за Царство България, а княза - за цар. С тези промени не са постановени никакви ограничения върху собствеността на културни ценности включително и върху археологически такива.

През същата година е приет и нов закон в сферата на културно-историческото наследство – "Закон за старините".

С този закон още повече се либерализира режима на собствеността на гражданите върху културни ценности включително и археологически.

Ето извадка на текстовете, касаещи собствеността върху културни ценности:

"Чл. 1. Всички движими и недвижими старини в царството се намират под върховния надзор на Министерството на народното просвещение, което се грижи за тяхното запазване и поддържане.

Чл.2. За старини се смятат паметници, документи и художествени произведения от най-старо време до освобождението на България, които имат историческо, археологическо, художествено и палеонтологическо значение, като стари сгради и развалини, градища, калета (хисари), окопи, черкви, черковища и манастирища, джамии, безистени, чешми, водопроводи, мостове, друмове, могили, гробове, побити камъни и др. такива; старинни изделия от разен материал, като статуи, плочи с образи, камъни с надписи и украшения, глинени изделия, оръжия и други металически предмети и накити, монети, печати, каменни и костени сечива, живопис върху стена, плат или дърво, мозайки, икони и други черковни принадлежности, разни резби, стъкленни изделия, изкопаеми животински и растителни останки от предисторическо време, вкаменелости и пр.

За старини се смятат също и градини, гори, сгради и въобще всички места, свързани със събития и личности из историята, а така също стари ръкописи, редки и ценни старопечатни произведения, гравюри, портрети, стари материи, шевове и музикални инструменти.

От старините изключени са постройките и художествени произведения на живи автори.

... ..

Чл. 11. Държавата по решение на Комисията за старините, има право да отчужди всяка движима или недвижима старина, била тя обществена или частна собственост, ако старината се заплашва от разрушение и ако собственикът не вземе мерки в определен от министерството срок за нейното запазване. Отчуждаването става съгласно чл. 19 за движимите и чл. 26 за недвижимите старини.

Чл. 12. Който намери каквито и да било старини дето и да било, длъжен е да съобщи и да ги предаде срещу разписка, било на най-близкия окръжен или градски музей, било на административните власти. Музеите съставят акт с подробно описание на предметите, препис от който веднага се изпраща в Софийския народен музей; административната власт съставя също акт, а самите предмети внимателно опаковани и запечатани с печата на учреждението се изпращат в Народния музей в София. Директорът на музея е длъжен в продължение най-много на месец да съобщи на изпращача, какво решение е взето досежно предмета. Ако заинтересованото лице до изтичане на този срок не получи никакво съобщение, то може да се отнесе направо до Министерството на народното просвещение, което взема надлежните мерки.

Чл. 13. Държавните и общинските власти при изработване на поемни условия за обществени постройките като здания, водопроводи, канали, пътища и други такива са длъжни да предвидят, щото всички старини, които биха се открили при извършването на тези работи, да бъдат предадени от предприемача по принадлежност, или ако старините са неподвижни, да ги запази, додето бъдат прегледани от компетентната власт. Това преглеждане трябва да стане най-късно в петдневен срок от датата на съобщението. Разпорежданията на този член се отнасят и до всички лица, които са снабдени с разрешение да дирят природни богатства в определени периметри.

Чл. 14. Старини, които биха се открили на места собствени на държавата, окръзите,

общините, градовете и селата, принадлежат на държавата.

Чл.15. Ония от предвидените в предидущия член старини, които държавата не желае да запази за своите сбирки, се отстъпват на общината или окръга, ако те притежават музеи, свои или дружествени, основани съгласно наредбите на този закон. От запазените в държавните сбирки старини споменатите музеи получават отливки или други репродукции.

Чл.16. Откритите в частни имоти движими старини принадлежат на намервача, ако той е собственик на местото, дето те са намерени. В противен случай те принадлежат по половина на собственика на местото и намервача.

Чл.17. Държавата си запазва правото да откупи онези от предвидените в чл.16 старини, които са нужни за сбирките и, като заплати тяхната стойност на правоимащия.

Чл.18. За намерените старини в изброените в чл.14 места се дава възнаграждение на намервача.

Чл.19. Възнаграждението и стойността на предметите, които ще се вземат за народните музеи се определя от надлежния комитет. Заинтересованата страна, ако е недоволна, може да се отнесе до надлежния окръжен съд, който разрешава препирнята окончателно.

Чл.20. Всички движими новооткрити старини, за намирането на които не е известно съгласно чл.12, се конфискуват.

Лицето което е съобщило за такива старини, получава възнаграждение, съответно на половината от оценката на предметите.

Всички сделки, които имат за цел да отчуждят такива старини, са недействителни по отношение на държавата.

Чл.21. Движими старини, които са притежание на частни лица, могат да бъдат под разпорежданията на този закон и да се инвентаризират съгласно чл.8 само по изричното решение на Комисията за старините за всеки отделен случай. Това решение трябва да бъде съобщено на притежателя. Такива старини не могат да бъдат продадени, подарени, развалени, преправени или въобще изменени по какъвто и да е начин без предварителното разрешение на Министерството на народното просвещение, което взема мнението на комисията. При продаването на такива старини държавата първа има право да ги откупи в срок от три месеца. Ако в това време музеят не разполага с нужната сума, тя ще се изплати от бюджета за следващата година. До това време продаваемият предмет не може да бъде продаден другиму.

Чл.22. Износът на старини във от държавата не може да стане без разрешение на Министерството на народното просвещение. Разрешение се дава след като се представят самите старини, придружени със списък, и се вземе мнението на Комисията за старините.

Държавата има право да откупи в срок от 6 месеца онези от представените старини, които са потребни за сбирките и. Оценката им става съгласно чл.19 от настоящия закон.

При износ на старини се плаща в полза на държавата допълнителна такса 10% от стойността на старините.

Чл.23. Старини, които се заловят при изнасянето им без позволение, се считат за контрабанда и се конфискуват в полза на държавата. Телеграфопощенските и митническите власти имат право да отварят в присъствието на изпращача, всеки колет, предназначен за странство, ако се съмнява, че той съдържа някакви старини.

Чл.24. Вносът на старини в царството е свободен. Внесените старини могат да бъдат повторно изнесени обратно, само ако са придружени с опис, заверен от митницата, през която са били внесени. За тях не се плаща предвидената в чл.22 такса.

Чл.25. Всички недвижими старини дето и да бъдат открити, принадлежат на държавата.

Чл.26. Държавата отчуждава, съгласно Закона за отчуждаване за обществена полза, местото, дето е открита недвижима старина, която тя желае да запази, или заплаща всички вреди и загуби за времето, през което местото не е било на разположение на собственика. В случай на непоразумение за вредите и загубите, препирнята се решава от съдилищата.

Чл.27. Нови постройки, частни или обществени, и регулационни планове, които засягат каквито и да било недвижими старини, могат да бъдат потвърдени и изпълнени само със съгласието на Министерството на народното просвещение, като се взема мнението на Комисията за старините. Министерството има право да определя разстояния, размери и други необходими мерки така, щото новите постройки да не застрашават старините, нито пък да бъдат в ущърб на перспективата. Министерството спира разкопки за дирене на природни богатства, ако тия разкопки застрашават

недвижимите старини.

Чл.28. Държавата има право да предприема археологически сондажи и разкопки дето и да било в територията на царството.

Собственикът на местото, дето се правят разкопки, се обезщетява съгласно чл.26 от настоящия закон.

Чл.29. Всички старини намерени при разкопките принадлежат на държавата. Вместо споменатото в предишния член обезщетение, държавата може да отстъпи на собственика на земята, ако той би предпочел, откритите старини или част от тях."

Вижда се, че отново държавата не налага никаква форма на национализация на притежаваните до момента от гражданите културни ценности, включително и археологически.

Откритите движими старини, които са намерени в терен собственост на откривателя, остават негова собственост. Ако друг е открил старините, откривателят и собственикът на терена си ги поделят поравно.

Откритите в държавни и общински терени движими старини са собственост на държавата. Откривателят им има право на възнаграждение.

Всички недвижими старини принадлежат на държавата. За целта при откриване на такива и при положение, че държавата пожелае да ги запази, тя отчуждава терена съгласно Закона за отчуждаване за обществена полза.

Държавата извършва разкопки във всички терени без значение чия собственост са. Откритите при такива разкопки старини принадлежат на държавата.

В тези случаи държавата обезщетява собствениците за всички причинени вреди и загуби. Държавата има право да подбере от откритите старини за своите сбирки, а останалите да ги отстъпи на собственика на терена вместо обезщетение в пари, ако той би предпочел.

Вижда се, че държавата не само, че не е абсолютен собственик и не експроприира всички старини, но и не се намесва изобщо когато старини се открият от собственика на терена. Откривателите на старини в частни терени също така получават половината от старините. Държавата си запазва правото да откупува такива старини като първи купувач, ако те бъдат предложени за продажба.

Следва вече да е ясно, че гражданите не само запазват собствеността си върху притежаваните от тях към момента на влизането в сила на "Закона за старините" движими старини, но и имат възможност да придобият нови, ако ги намерят в собствен терен, ако ги открият в терен частна собственост или ако държавата извърши разкопки в техен терен и не счете за нужно да запази всичките открити старини за сбирките си.

От текстовете на закона и анализа е ясно, че Държавата изобщо не цели да изझे от гражданския оборот всички движими старини и оставя възможности такива (вкл. и археологически) да бъдат собственост на гражданите.

Държавата не цели да отчужди и всички открити недвижими старини. Към отчуждаване се пристъпва само ако държавата счете за нужно да запази откритите недвижими старини. Във всички останали случаи последните остават не само собственост на притежателя на терена, но и същият има право да се разпорежда с тях както намери за добре.

Понеже "Закона за старините" не предвижда специализирани мерки за архитектурното наследство години по-късно през 1936 г. е приета специална „Наредба-закон за запазване на старинните постройки в населените места”.

В нея относно собствеността единствено в чл.7 е предвидено: „Постройките и паметниците с особено голямо архитектурно, битово или историческо значение се откупуват постепенно от общините или държавата и превръщат в музей.”

Надяваме се вече да е напълно ясно, че Българската държава в онези времена не е национализираща археологическото наследство, част от движимите археологически ценности винаги са била частна собственост, а в годините след 1911 частна собственост по закон са били всички недвижими археологически обекти, открити в терени частна собственост, които държавата не е пожелала да запази за свои нужди.

Онези които изопачават българската законодателна традиция и твърдят, че „българското законодателство от Освобождението и на конституционно ниво, и на законодателно ниво по отношение на археологическо наследство винаги императивно е препятствало възможността друг, освен държавата, да притежава археология” твърдят неистини !

Експертна група АНТРА
Асоциация АРХЕА

Конституцията на Княжество България, Временните правила за Научни и Книжовни предприятия, Закона за издирване старини и за спомагане на научни и книжовни предприятия, Закона за старините и Наредбата-закон за запазване на старинните постройки в населените места можете да намерите на сайта ни:

<http://archaeology.zonebg.com/law.htm>

Там са поместени и нашата стратегия за културното наследство, нашият нов законопроект (работен вариант), международноправните актове по които Република България е страна и др. документи касаещи реформата в тази сфера.